

Odnosni čovjek martina bubera

pavao brajša

»Ja nastajem u dodiru sa Ti; postajući Ja, ja govorim Ti. Sav stvarni život je susret.«
Martin Buber: *Ja i Ti*. Kultura, Beograd, biblioteka »Zodijak«, 1977, str. 34.

Odnosnu antropologiju Martina Bubera, njegov pristup čovjeku kao odnosnom biću možemo promatrati i analizirati s tri aspekta: prvi je Odnos (Između, Susret), drugi je naše Ja, a treći je Drugi pokraj nas. Svijet odnosa, svijet našeg Ja i svijet Drugoga pokraj nas su tri stvarnosti koje nas okružuju, u kojima živimo. Kvalitet našeg života ovisi upravo o onome što se dešava u navedenim trima stvarnostima. U našem izlaganju dodati ćemo tome još neke Buberove misli o magomu i braku, tj. o seksualnom i bračnom životu. Uz Karla Marxa¹ i Ivana Boszormenyi-Nagya², Martin Buber je treći autor na kojega sam naišao da eksplicitno govori o odnosnom čovjeku, o čovjeku kao odnosnom sistemu, kao skupu odnosa, kao samom odnosu. To je ono što me privuklo mislima tog filozofa, bez obzira na izvorište njegovog filozofskog razmišljanja koje svoje korijene vuče iz židovsko-religioznog životnog mazora. Ono gdje se Karl Marx i Martin Buber sastaju, gdje dolaze nekako na zajednički teren, jeste upravo čovjek kao odnosno biće, kao biće odnosa³. Tu nailazimo na njihovu sličnost, na njihovo zajedničko razmišljanje, bez obzira na potpuno različita ishodišta, pa i prilično različite zaključke, ciljeve njihovih misaonog puta. Mogli bismo kazati da se oni sastaju negdje u sredini svojih razmišljanja, tj. na terenu Čovjeka kao takvog.

Odnos, Između, Susret

»U početku je odnos«⁴. »Sklonost prema odnosu je izvorna... Sklonost za odnos je ono prvobitno, poput otvorene šake u koju se šćućunuje partner... U početku je odnos — kao kategorija bića, kao spremnost...«⁵ »Neposredan odnos uključuje recipročno djelovanje... Odnos je recipročnost.«⁶ Prije svega, između svega i nakon svega je odnos kao spremnost, recipročnost i kategorija bića. Čovjek je odnos (kategorija bića) kao spremnost za drugoga ili kao recipročnost s drugim. To je bitno u definiciji čovjeka kao odnosnog bića. Po tome je čovjek čovjek i tim više čovjek čim više ima u sebi te spremnosti i tog reciprociteta. Čovjeka ne čini čovjekom niti toliko njegov razum, niti toliko njegovo znanje, koliko njegova spremnost da stupi u odnos s drugima oko sebe. Čovjeka čini čovjekom odnos. Čovjek je odnosno biće i samo kao takvo je čovjek. Nauka o čovjeku je, zapravo, nauka o njegovim odnosima. Odnos je nužno obostrana aktivnost, obostrano kretanje, obostrani angažman, obostrana spremnost, obostrano zadovoljavanje potreba, obostrano približavanje sebi preko drugoga. Samo takav odnos čini čovjeka čovjekom.

Prema Buberu, čovjek može stupiti u odnos s prirodom, ljudima i duhovnim bićima. U prvom je slučaju odnos »zatamnjen i neizreciv«, u trećem »obavijen maglom«, a samo u drugom »očevidam i izreciv«⁷. Čovjek je čovjeku najadekvatniji odnosni objekt. S ljudima se može ostvariti najintenzivniji oblik odnosa. Spremnost, obostranost i izrecivost odnosa tu se mogu najbolje

realizirati. Čovjek je čovjeku odnos a ne vuk, spremnost za odnos a ne pasivno i oprezno čekanje, obostranost a ne egoistična usmjerenost na sebe, izrecivost a ne zlokobna šutnja. Čovjek ostvaruje i dokazuje sebe kroz odnos, kroz spremnost za odnos, kroz obostranost odnosa. Ljudski govor je potvrđivanje i osvješćavanje tog odnosa. Ljudski govor utoliko je ljudski, utoliko je dijalog, a utoliko je dijalog, utoliko se kreće u okvirima obostranog odnosa.

Buber naglašava da treba razlikovati odnos od »saznavanja i iskorištavanja«. Ovo drugo »se razvija kod čovjeka najčešće utroškom ljudske snage za odnos — snage koja jedino čovjeku omogućava da duhovno živi«⁸. Na drugom mjestu dodaje: »Funkcija saznavanja i upotrebe razvija se većinom trošenjem relacionalne snage čovjeka«⁹. Saznavanje, iskorištavanje i upotreba sačinjavaju takozvani upotrební, funkcionalni, instrumentalni način odnošenja prema okolini, u kojemu sve oko sebe upotrebljavamo, klasificiramo, analiziramo, interpretiramo. U takvom se odnosu ne susrećemo s drugim, nego upotrebljavamo, iskorištavamo drugoga. Tu dominira upotreba a ne susret, iskorištavanje drugoga a ne odnos s drugim. Takav upotrební, funkcionalni, instrumentalni, »neodnosni« čovjek, ili, kako ga Buber naziva, samovoljni čovjek, »ne vjeruje niti susreće. On ne poznaje povezanost, on poznaje samo grozničavi spoljašni svijet i svoje grozničavo zadovoljstvo kad upotrebljava taj svijet. Dovoljno je upotrebi dati neko antičko ime i ona već zauzima mjesto među bogovima. Kada on veli Ti, on misli: Ti koje sam ikad da upotrijebim, a ono što naziva svojom sudbinom, jeste samo optrema i sankcija njegove sposobnosti iskorištavanja.«¹⁰ Potrebno je naglasiti da se energija za upotrební odnos prema ljudima troši na račun energije za pravi odnos s ljudima. To bi, drugim riječima značilo da je upotreba ljudi obnuto proporcionalna odnosu s ljudima. Čim netko ljude više upotrebljava, to je manje u odnosu s njima. Upotreba i odnos su dvije veličine koje se ne mogu uporedo rasti. Kako jedna raste, tako druga pada. Koliko se više energije troši na jednu, ostaje manje za drugu. To je smisao Buberove rečenice da se saznavanje i upotreba razvijaju »trošenjem relacionalne snage čovjeka«.

Za Bubera »duh nije u Ja, već između Ja i Ti. On nije poput krvi koja kola u tebi, nego poput znaka u kojemu dišeš. Čovjek živi u duhu, kada je ikad da odgovara svojem Ti. A to je kadar ako u odnos stupa cjelim svojim bićem. Jedino je zasluga njegove snage za odnos da je kadar da živi u duhu«¹¹. To *Između* je, zapravo, stvarni svijet u kojemu živimo, u kojemu smo sretni ili nesretni, zadovoljni ili nezadovoljni. O kvaliteti tog *Između* ovisi i naša vlastita lična kvaliteta, kvaliteta naše ljudskosti, čovjeka u nama. U tom *Između* se nalaze izvori naše egzistencije, korijeni naših ličnosti. To *Između* je jedina prava sredina u kojoj se razvija čovjek, u kojoj je ostvariva njegova besmrtnost, u kojoj on može živjeti i nakon svoje fizičke smrti. »Njegov duh, njegovo djelo i dalje će živjeti među nama, između nas...« — često se čuje nad grobovima naših umrlih. Svaki je od nas toliko besmrtan koliko je sebe ugradio u ovo *Između*, koliko je dao tom *Između* sebe, koliko je sebe ostvario i ugradio u odnos s drugima, utoliko je manje upotrebljavao a više se odnosio. Jedino *Između*, tj. odnos, učvršćuje i produžuje naš život.

Treći aspekt odnosa, o kojemu govori Buber, jeste *susret*. »Sav stvarni život je susret«¹². »Doživljeni odnosi su realizacija urođenog Ti u susretnom Ti... Čovjek postaje Ja u dodiru sa Ti.«¹³ »Susreti se ne središtu u svijet, ali svaki je za tebe znak poretk svijeta. Oni međusobno nisu povezani, ali svaki ti jamči tvoju povezanost sa svijetom... Nepregledan je: hoćeš li da ga učiniš preglednim, gubiš ga... Ali pazi se, hoćeš li da ga preseliš u tvoju dušu — tada ćeš ga uništiti.«¹⁴ Susreti su konačna realizacija odnosa ili onog *Između*. Oni su jedini stvarni život, oni su jedina stvarna veza sa svijetom. Oni žive od dodira sa stvarnim drugim, oni se ne mogu odvojiti od drugoga pokraj nas. Odvojeni od njega, oni nestaju. Oni se ne mogu preseliti u nas bez drugoga. Oni su definirani drugim pokraj nas. Oni su realizirani odnos s drugim. Oni čine stvarni sadržaj onoga što Buber naziva *Između*. Mi možemo živjeti u želji za odnosom, spremni za odnos, ali ga i ne ostvarivati. Svi mi nosimo u sebi ogroman odnosni potencijal, svi mi u sebi imamo bezbroj potencijalnih odnosa, ali samo neka od njih ostvarujemo, a to su susreti. Čovjek kao odnosno biće ostvaruje se u čovjeku kao susretnom biću. Susretno biće je realizacija odnosnog bića. Samo susretno biće može biti stvarno sretno.

Ja Ti, Ja — Ono

Buber nas upozorava da u sebi nosimo »dvojako Ja«, i to »Ja u osnovnoj riječi Ja — Ti« i »Ja u osnovnoj riječi Ja — Ono«, pa nastavlja: »Osnovna riječ Ja — Ti može se izgovoriti samo cijelim bićem. Osnovna riječ Ja — Ono nikada se ne može izgovoriti cijelim bićem... Ne postoji nikakvo Ja po sebi, nego samo Ja (u osnovnoj riječi Ja — Ti i Ja u osnovnoj riječi Ja — Ono)«¹⁵. Ta dva Ja žive na različiti način i u različitoj su odnosu prema svemu oko njih. Odnos Ja — Ti je »neposredan. Između Ja i Ti ne stoji nikakva svrha, nikakva požuda i nikakva anticipacija... Svako sredstvo je prepreka. Samo tamo gdje su sva sredstva razorena zbiva se susret.«¹⁶ Ja u odnosu Ja — Ono, »opkoljeno mnoštvom sadržaja, raspolaze jedino minulošću, nikak-

vom sadašnjosti. Drugim riječima: u mjeri u kojoj čovjek može da se zadovolji stvarima koje empirijski saznanje i upotrebljav, u toj mjeri on živi u prošlosti li njegov trenutak je bez sadašnjosti. On ne raspolaže ničim do predmetima, ali predmeti postoje samo u prostoru onoga što je bilo. Sadašnjost nije nešto letimično i prolazno, već nešto što čeka i traje. Predmet nije trajanje, nego mirovanje, zastajanje, prekidanje, odupiranje, izdvajanje, odsustvo odnosa i prezentnosti. Suštine se žive u sadašnjosti, predmetnosti u prošlosti.«¹⁷

Dakle, naše Ja se može prema svemu oko njega odnositi neposredno i posredno. Posredno znači preko nečega, uz pomoć nečega, preko posrednika, a kao posrednike u takvom posrednom odnosu Buber nabraja: pojmovnost, predznanje, maštu, svrhu, požudu, anticipaciju, svako sredstvo, sadržaje, empirijsko saznanje, upotrebu. Nužni uvjet takvog posrednog odnošenja, ili, mogli bismo kazati, posljedica, jeste pretvaranje svega oko sebe u predmete, kao prvo, i kao drugo — pretvaranje svega u prošlost, mirovanje, zastajanje, prekidanje, odupiranje i izdvajanje. Karakteristika, dakle, takvog posrednog odnošenja jeste popredmećivanje svega oko sebe, gubitak sadašnjosti, razaranje odnosa i susreta. U posrednom odnosu, kada s drugim stupamo u kontakt preko nečeg trećeg, pomoću tog trećeg i kroz tog trećeg, tada ne moramo u tom odnosu sudjelovati čitavim svojim bićem, tada ne moramo u taj odnos investirati čitavog sebe, nego samo jedan dio. Dapače, ukoliko je to »treće« dovoljno sadržajno i jako, možemo sebe, svoju ličnost, svoje biće, potpuno uključiti iz tog odnosa. Takav se odnos može odvijati bez nas, održavati u biti bez našeg direktnog učešća. To je odnos bez onih koji se nalaze u odnosu. Jasno, susret je u takvom odnosu nemoguć, pa je to apersonalni, predmetni, strogo funkcionalni i upotrebeni odnos, koji tako dugo traje dok nekomu koristi, dok se ne isponi nečija znatiželja ili nečija upotrebljivost. Samo u neposrednom odnosu Ja — Ti susreću se i dodiruju ljudi, njihove cijele ličnosti. Samo u takvom odnosu moguć je dijalog, reciprocitet, dijalektika obostrane angažiranosti. Samo to je odnos koji zaslužuje to ime. Samo taj odnos može trajati, i samo u takvom odnosu mogu obje strane zadovoljavati paralelno svoje potrebe. Posredni odnos Ja — Ono ima u sebi nešto eksploatorskog, nešto uništavajuće, nešto egotično, nešto neravnopravno, nešto mazohističko-sadističko. Tu se uvijek jedan mora žrtvovati drugome, jedan služiti drugome, jedan nestati u drugome, jedan hraniti drugoga. U takvom odnosu samo jedan ima šanse, samo jedan živi. U takvom odnosu ima mjesta samo za jednoga, ako se radi o dijadi, ili samo za nekolicinu, ako se radi o više njih.

Ja iz odnosa Ja — Ti »pojavljuje se kao ličnost i postaje sebe svjesno kao subjektivitet... Ličnost se pojavljuje time što stupa u odnos s drugim ličnostima... Cilj odnosa je njegovo sopstveno biće, to jest dodirivanje onog Ti... Učešće je utoliko potpunije, ukoliko je dodirivanje Ti neposrednije... Ja je stvarno po svom sudjelovanju u stvarnosti. Ono biva toliko stvarnije, koliko je učešće potpunije... Odvajajući se od drugih bića, ego se udaljava od bivstvovanja... Ličnost posmatra ono što je sama, ego se bavi svojim Moje... Ego ne sudjeluje ni u jednoj stvarnosti... Nijedan čovjek nije čista ličnost, nijedan čisti ego, nijedan sasvim stvaran, nijedan sasvim nestvaran. Svako živi unutar dvostrukog Ja. Ali postoje ljudi koji su toliko određeni ličnošću da se moraju nazvati ličnostima, i postoje oni toliko određeni egom da se moraju nazvati egotičnim bićima. Između prvih i drugih zbiva se listinska istorija. Čovjek je utoliko više ličnost, ukoliko je Ja iz osnovne riječi Ja — Ti snažnije u ljudskoj dvostrukosti njegovog Ja.«¹⁸

Svaki čovjek, prema tome, u sebi nosi dvostruko Ja: ličnost i egotično biće. Ličnost nastaje iz neposrednog odnosa s drugim ličnostima na relaciji Ja — Ti, a egotično biće se razvija unutar posrednog, upotrebnog, posesivnog odnosa s drugima kao predmetima, kao sadržajima, kao sredstvima na relaciji Ja — Ono. Ličnost u nama nas prisiljava na kontakte s drugima kao ličnostima, a egotično biće u nama sve oko nas pretvara u predmete, sredstva, sadržaje. Ličnošću druge oko nas doživljavamo, egotičnim bićem druge oko nas upotrebljavamo i prisvajamo. Ne možemo živjeti niti samo kao ličnosti, ali niti samo kao egotična bića. O tome što u nama dominira, što prevladava, ovisi da li smo više ili manje ličnosti, više ili manje egotična bića. Jedno i drugo nam treba da bi se održali kao ljudi. O njihovom međusobnom omjeru u nama ovisi kvalitet našeg kao pojedinca. O tome ovisi i stupanj naše ljudske, odnosne stvarnosti. »Što čovjekom, što čovječanstvom više dominira ego, utoliko je Ja dublje prepušteno stvarnosti. U takvim vremenima provodi ličnost u čovjeku i čovječanstvu jednu podzemnu, skrivenu, neko-liko nevažecu egzistenciju — sve do časa dok ne bude prizvana.«¹⁹ Ja, tj. ličnost iz odnosa Ja — Ti i ego, tj. egotično biće iz odnosa Ja — Ono, u stalnoj alternaciji vladaju našim odnosima. Čas je prvo, a čas drugo dominantno. Čas jedno, a čas drugo određuje kvalitet i narav naših odnosa.

Drugi (Ti, Ono)

Oko nas postoje dva svijeta: »carstvo Onog« i »carstvo Ti«.²⁰ I ljude oko nas, prema našem načinu odnosa prema njima, svrstavamo u jedno ili drugo »carstvo«. »Kada stojim naspram jednog čovjeka kao prema mojem Ti, govorim mu osnovnu riječ Ja — Ti, on nije stvar među drugim stvarima i ne sastoji se od stvari. On nije On ili Ona, ograničen drugim On ili Ona, u mrežu svijeta uhvaćena i iz prostora i vremena izdvojena tačka; i

nije neka kakvoća, iskusiva, opisiva, labavo povezani snop označenih osobina. Nego, bez susjeda i van spojeva, on je Ti i ispunjava obzorje. Ne kao da nema ničega drugoga do njega: već sve drugo živi u njegovoj svjetlosti... Ljudsko biće kome kažem Ti ne nalazim u nekom Nekad i Negdje. Mogu da ga smjestim u to, stalno sam primuđen da to činim, ali je tada on samo još neki On ili neka Ona, neko Ono, a više ne moje Ti... O čovjeku kojem kažem Ti ne saznam ništa empirijski. Ali sam u odnosu prema njemu...«²¹ Drugi kraj nas kao Ti nije stvar, nije Ono, nije nešto opisivo, sastavljeno od nekih djelova, s nekim definiranim osobinama, nije nešto empirijski saznatljivo, smješteno u Nekad i Negdje. To je jednostavno drugi kao osoba, kao ličnost, kao Ti, s kojim se ulazi u odnos, doživljaj, susret u okviru sadašnjosti koja traje. To je nemoguće, ako je taj drugi Ono, stvar, predmet, sredstvo.

»Jedino Ono može da bude razvrstano. Tek time što stvari od našeg Ti postanu Ono, postaju podesne za koordinaciju. Ti ne zna ni za kakav koordinatni sistem.«²² »Svijet Onog je koherentan u prostoru i vremenu. Svijet Tu nije koherentan u vremenu i prostoru. Pojedinačno Ti mora, po prirodnom toku relacionog procesa, da postane Ono. Pojedinačno Oni može, ulaskom u relacioni proces, da postane Ti.«²³ »U svijetu Onog neograničeno vlada kauzalnost.«²⁴ »Pošto ne može da se sporazume sa svijetom predmeta, koji više nije sposoban da postane njegova sadašnjost, čovjek mu podleže. Tada se tekuća kauzalnost uveća sve do opresivne tlačiteljske sudbe... Kada neka kultura prestane da središte ima u živom i neprestano obnavljanom relacionom procesu, onda su ukrulili u svijet Onog...«²⁵

Svijet Onog je svijet koherentnosti, koordinatnog sistema, kauzalnosti, razvrstavanja, određenosti u vremenu i prostoru, opisivosti, definiranja, dijagnosticanja, predskazivanja i planiranja. Tu može biti sve jasno, točno određeno, točno omeđeno, lijepo razvrstano i klasificirano, logikom kauzaliteta i matematičkom statistike potvrđeno. Tu pristaju grafički, multa hipoteza. Tu nam može pomoći kompjutor i test značajnosti razlike. Tu se točno znade što je uzrok a što posljedica, što je prije a što poslije, tko je krivac a tko žrtva. Tu vladaju principi, direktive i recepti. Tu pomažu udžbenici, referati i predavanja. Tu se sve daje naučiti iz knjige, prepisati s ploče ili naći u leksikonu. Tim svijetom predmeta i stvari lako je vladati, lako usmjeravati, lako savjetovati. Međutim, treba imati na umu reverzibilitet između Ti i Ono. Sve što je Ono može postati Ti, i sve što je Ti može postati Ono. Stvarni život se i sastoji iz tog stalnog pre-

redžep ferri, slika

laženja Ti u Ono i Ono u Ti. I opet je osnovno što prevladava to u kakvom je omjeru prisutno Ti i Ono u našoj okolini, do koje smo mjere sposobni ostvarivati i dopuštati taj reverzibilitet.

Buber nas upozorava da treba razlikovati verbalno od istinskog Ti, i kao i verbalno od listinskog Ono. »Oblik verbalnog jezika ništa ne dokazuje. Jer i mnoga rečena Ti znače, u osnovi, neko Ono, kome se samo još po navici i otupjelosti kaže Ti, a mnoga rečena Ono znače, u osnovi, neko Ti, čija prisutnost se možda izdaleka naslućuje oijelim bićem.«²⁶ Istu misao izražava na drugom mjestu: »Zašto, ako se već ne može izbjeći da se kaže Ti, na primjer, joci, ženi, saputniku, zašto ne reći Ti a misliti Ono? Proizvesti glas Ti pomoću glasovnih organa još ne znači nikako izreći tu osnovnu riječ (koja nas onespokojava).«²⁷ To znači, drugim riječima, da naš govor ne mora uvijek odgovarati i našim stavovima, da naš govor ne mora uvijek biti vjerna slika naših stvarnih odnosa prema okolini. Mi smo u stanju izgovarati Ti a odnositi se kao prema Onom, ali i obrnuto, izgovarati Ono a imati odnos prema Ti. Verbalno i neverbalno ne moraju biti istoiznačni. Riječi ne moraju odgovarati onome što se u nama nalazi. Mi riječi možemo, ali ne moramo, izgovarati čitavim našim bićem. Karakteristika osnovne riječi Ja — Ti i jeste u tome da se izgovara cijelim bićem, i samo takva je istinska i stvarna. »Precijalno izgovorena ne može biti ono pravo i istinsko Ti.

Ljudski nagon, brak

»Ne postoji nijedan zli nagon sve do trenutka kada se nagon razdvoji od bića. Nagon obuhvaćen i određen bićem je plazma zajedničkog života, dok razlučen od bića jeste razaranje zajedničkog života... Nikakvo draženje periferije ne može da zamjeni živi odnos is središtem.«²⁸ Nagon, isamo ukomponiran u naše biće, kao dio našeg cjelovitog odnosa sistema, kao dio naših odnosa i komunikacije, povezan sa središtem u nama, ima kvalitetu ljudskog nagona i služi vezivanju ljudi kao cjelovitih i samostalnih bića. Nagon izdvojen iz tog konteksta, otcepljen od naše ličnosti i našeg bića, sam za sebe, gurnut na periferiju naše osobnosti, ne veže nego razara, ne spaja nego odvađa, ne obogaćuje nas nego osiromašuje. Središte nikada ne možemo nadoknaditi periferijom, kvalitet kvantitetom, ili bolje, kvalitet onog bitnog kvantitetom onog nebitnog. Kvantitet i tehnike fiziološkog seksa nikada neće uspjeti nadoknaditi kvalitet cjelovite ljudske ljubavi i spolnosti. Falos ne može zamijeniti Eros (Erica Jong), orgazam ne može nadoknaditi ljubav. Seksualnost izdvojena iz »osnovne riječi Ja — Ti« gubi ljudske karakteristike i pretvara se u stvar, sredstvo, predmet, manipulaciju, iskorištavanje, zadovoljavanje znatiželje, isticanje iskustva u kontekstu odnosa Ja — Ono. Takva seksualnost zadovoljava nagon, ali ne čovjeka, draži periferiju, ali ne hrani središte, snabdjeva nas iskustvima, ali ne doživljajima, hrani naše »egotično biće«, ali ne obogaćuje našu ličnost.

Buberova razmišljanja o braku možemo započeti njegovom distinkcijom između »ustanova« i »osjećanja.« »Čovjek je podijelio svoj život među drugim ljudima u dva čisto zaokružena područja: ustanove i osjećanja. Područje Onog i područje Ja. Ustanove su spoljašnje, u kome se boravi iz različitih razloga, u kome se radi, posluje, utiče, preduzima, konkurrira, organizira, upravlja, službuje, propovjeda. Osjećanja su unutrašnje, u kome se živi i oporavlja od ustanova. Razgraničenje između ova dva područja je neprestano u opasnosti, jer objesna osjećanja polkatkad upadaju i u najposlovnije ustanove... Brak je ustanova takozvanog ličnog života.«²⁹ Ustanova je područje odnosa Ja — Ono, a osjećanje je područje odnosa Ja — Ti. Ustanovama se koristimo, a osjećanja nam služe da živimo. Ustanova je dio svijeta upotrebljivosti, a osjećanje je dio života. Ustanove su nam nužne da nešto saznamo, da nešto iskusimo, da nešto dobijemo, da postanemo pametniji, iskusniji i bogatiji. Osjećanja nam trebaju da živimo, da nešto doživimo, da budemo više ljudi, da budemo sretniji i zadovoljniji, da se oporavimo od saznanja, iskustva i upotrebljavanja, da jednostavno živimo kao ljudska bića. I tu ne važi ono-bijela tehnika doslovne ekskluzivnosti. Jedno se mješa s drugim, jedno prelazi u drugo, jedno smeta drugome. U tom smislu je i brak čas ustanova, čas osjećanje. I opet i ovdje sve ovisi o njihovom međusobnom omjeru, ravnoteži, doziranosti. Nema tog osjećanja koje u određenom momentu ne prelazi u ustanovu, ali nema niti ustanove koja u određenom momentu ne prelazi u osjećanje. Ta dijalektika je nužna, ona je stvarnost. Brak isamo kao ustanova je nešto otuđeno, neljudsko i strašno, ali i brak samo kao osjećanje je opet neodrživo i neostvarivo. Ja bih radije rekao da je brak i ustanova i osjećanje, i što je više osjećanje, što je bolji i kvalitetniji.

Slično misli i Buber, kada piše: »Brak, na primjer, ne obnavlja se mi iz čega drugog do iz onog iz čega u svako vrijeme nastaje istinski brak: da dva ljudska bića međusobno otkrivaju Ti. Na ovoj osnovi Ti, koje nije ni od oba Ja, gradi brak. Ovdje proizilazi metafizička i metapsihička činjenica ljubavi, koju ljubavna osjećanja samo prate. Htjeti obnoviti brak mećim drugim ne razlikuje se bitno od htenja da se on ukine: u oba slučajeva je na djelu nepoznavanje činjenice.«³⁰ Brak je, prema tome, tim više ljudska zajednica, čim više u njemu vlada odnos Ja — Ti, dakle osjećanje. To je središte braka. To je ono od čega brak živi kao instinska zajednica slobodnih ljudi, koji neprestano međusobno otkrivaju Ti. To je bit ljubavi, i zato brak traje toliko dugo koliko dugo u njemu ima ljubavi (Lenjin). Kada više te ljubavi nema, ikada se brak sav iscrpljuje u odnosu Ja — Ono, ikada postane jedino i samo ustanova, tada to više nije za-

jednica ljubavi, nego zajedničkog iskorištavanja, upotrebljavanja, zloupotrebljavanja, upotpunjavanja, podržavanja. Tada je to dioničansko društvo u kojem se koristi uloženi kapital, trguje dioničama, pobiru kamate. Tada je to ustanova u kojoj se oprezno čuvaju svoje pozicije, sjedi na svom kapitalu, koji može biti movac, posjed, fizički seks, djeca. To je onda tipična buržoaska obitelj, na koju se s pravom okomljuje Marx.

Zaključak

Buber je tipični predstavnik odnosne filosofije (Beziehungsphilosophie), ili, ja bih radije rekao, odnosne antropologije. Za njega je Odnos (između, Susret) osnova od koje polazi. Čovjek je za njega odnosno biće, i samo kao takvo razumljiv i protumačiv. Njegove misli, kao što to vrtijedi i za Marx kao predstavnika odnosne antropologije, baza su suvremenog pristupa čovjeku kao odnosu, što se uklapa u suvremeni način naučnog razmišljanja. S tih pozicija intimni, seksualni, bračni i obiteljski život čovjeka dobiva sasama novu dimenziju, odnosnu dimenziju, koja bolje nego svi drugi pristupi do sada tumači ono što je upravo na tom području ljudskog života ostalo nerazumljivo, nejasno, nedorečeno. U tom kontekstu ljudska seksualnost postaje samo specifičan aspekt međuljudskih odnosa, nešto što samo ukoliko je vezano za cjelovitost ljudskog bića ima svoj ljudski smisao, a otcepljeno od toga postaje periferija, koja može čak zavladata središtem, ali tada postaje otuđena sila koja vlada nad nama, i pomlo razara čovjeka, pretvara ga u funkcionalnost spolnih organa. Slično i brak, a također obitelj. Bez njegovanja odnosa Ja — Ti, bez stalnog i ponovnog otkrivanja Ti, oba oblika zajedničkog života ljudi pretvaraju se u suhoparne, dehumanizirane »ustanove« koje se, doduše, mogu regulirati zakonom, ali u kojima više nema istinskog i pravog ljudskog života. Buberove misli odlično se uklapaju i u ono što ja nazivam samoupravno ponašanje. Ako je samoupravljanje »ustanova«, onda život toj ustanovi daje samoupravno ponašanje kao »osjećanje«, kao listinsko Ja — Ti susretanje unutar samoupravljanja. Sigurno je da samoupravljanje treba biti »ustanova«, ali bi u njoj trebalo štoviše njegovati i »osjećanje«, tj. istinsko međuljudsko susretanje na osnovu ponašanja po socijalnom principu. Tek u okviru takvog odnosa Ja — Ti moguće je obostano i višestranano zadovoljavanje vlastitih potreba bez nivaliteta, neprijateljskog konkuriranja i međusobnog razdvajanja. Ponavljam, koliko god Buber i Marx polaze sa sasama različitih pozicija, oni se sastaju u tumačenju čovjeka kao odnosnog bića, kao društvenog bića, kao bića koji samo u odnosima s drugima ostvaruje sebe i razvija svoju ličnost.

NAPOMENE:

¹ Brajša Pavao: *Marx i Engels o čovjeku, seksualnosti, braku i obitelji*. U: *Psihodinamika partnerskih odnosa*, »Socijalna zaštita«, 4/5, Zagreb, 1979, str. 20—37.

² Brajša Pavao: *Odnosna teorija ličnosti*. U: *Pshodinamika partnerskih odnosa*, »Socijalna zaštita«, 4/5, agreb, 1979, str. 7—18.

³ Damjanović: *Predgovor knjizi: Martin Buber: Ja i Ti*, »Kultura«, Beograd, 1977, str. 23.

⁴ Buber Martin: *Ja i Ti*, »Kultura«, Beograd, 1977, str. 39.

⁵ Isto, str. 46—47.

⁶ Isto, str. 36.

⁷ Isto, str. 29.

⁸ Isto, str. 58.

⁹ Isto, str. 61.

¹⁰ Isto, str. 77.

¹¹ Isto, str. 59.

¹² Isto, str. 34.

¹³ Isto, str. 47—48.

¹⁴ Isto, str. 51.

¹⁵ Isto, str. 27.

¹⁶ Isto, str. 34.

¹⁷ Isto, str. 35.

¹⁸ Isto, str. 80.

¹⁹ Isto, str. 80.

²⁰ Isto, str. 28.

²¹ Isto, str. 31—32.

²² Isto, str. 49.

²³ Isto, str. 52.

²⁴ Isto, str. 68.

²⁵ Isto, str. 70—71.

²⁶ Isto, str. 78.

²⁷ Isto, str. 52.

²⁸ Isto, str. 66.

²⁹ Isto, str. 61—62.

³⁰ Isto, str. 64.

³¹ Brajša P.: *Splošna psihodinamika samoupravnog vedenja*, »Delavska enotnost«, Ljubljana, 1978.

Brajša P.: *Opća i specijalna psihodinamika sa posebnim osvrtom na zdravstvo*. U knjizi: Brajša-Ozimec: *Medicinska psihologija*, »Medicinska knjiga«, Beograd-Zagreb, 1978 (vidi poglavlje: *Specijalna psihodinamika samoupravnog ponašanja*).